

УДК 738.1(477)«17–18»

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2023.4.5>**Кротова Тетяна Федорівна,**

доктор мистецтвознавства, професор,

професор кафедри мистецтва та дизайну костюма

Київського національного університету технологій та дизайну

ORCID ID: 0000-0001-6367-0317

krotova_t@ukr.net

ЄВРОПЕЙСЬКІ ТРАДИЦІЇ В ПОБУТІ УКРАЇНСЬКОЇ АРИСТОКРАТІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII–XIX СТОЛІТЬ

У статті висвітлено передумови формування та прояви європейської моди у повсякденності української аристократії другої половини XVIII – початку XIX ст. Охарактеризовано, що тенденції наслідування фешенебельних віянь сусідніх держав були помітні у трансформаціях низки характеристик одягу та виникненні традиції сервірування столу дорогавартісними предметами фарфору–фаянсу.

Визначено, що до першопричин проникнення на територію України великосвітських смаків Європи належать: 1) відновлення гетьманського уряду в Лівобережній Україні у другій половині XVIII ст.; 2) всеосяжність барокового стилю з його засадами розкоші й ошатності; 3) поширення міського типу костюму, що спричинило зміни крою, способів декорування та поєднанні фактур тогочасного одягу; 4) заснування тонкокерамічних виробництв у Франції, Україні, Німеччині, Австрії, Англії та поширення їх продукції у вітчизняний простір; 5) апелювання до дорогавартісних матеріалів у повсякденності, як маркерів вишуканого смаку і статусу.

З'ясовано запозичені і вироблені варіації місцевого одягу, які виникли у другій половині XVIII ст. і розповсюдились у XIX ст. Охарактеризовано розширений асортимент вітчизняного столового посуду, нововведені декоративні вироби та форми для напоїв з фарфору–фаянсу в означений період.

Виявлено, що речі, які до XVIII століття на території України були розкішшю і рідкістю, зокрема шовк і парча, фарфор і фаянс, чай та кава, з другої половини означеного століття стали частиною буденності аристократії.

Метою статті є висвітлити реалізацію повсякденності аристократії в українському світському костюмі та виробках фарфору–фаянсу другої половини XVIII–XIX століть, як атрибутів буденності аристократії.

Методологія дослідження базується на мистецтвознавчому аналізі текстильних і тонкокерамічних виробів у культурі аристократії України другої половини XVIII–XIX століть. Застосовано аксіологічний, історико-хронологічний, історико-порівняльний та історико-культурний методи, які дозволяють глибше розкрити передумови поширення та проявів європейської моди. Крім цього, використано крос-культурний аналіз для порівняння та виокремлення запозичених і самобутніх рис видів одягу та формотворення фарфору–фаянсу.

Ключові слова: традиційний костюм, текстиль, тонка кераміка, фарфор, фаянс, Україна, Європа, друга половина XVIII–XIX століть.

Krotova Tetiana. EUROPEAN TRADITIONS IN THE LIFE OF THE UKRAINIAN ARISTOCRACY OF THE SECOND HALF OF THE 18th–19th CENTURIES

The article highlights the prerequisites for the formation and manifestation of European fashion in the everyday life of the Ukrainian aristocracy of the second half of the 18th – beginning of the 19th century. It is characterized that the trends of imitating the fashionable trends of neighboring states were visible in the transformations of a number of clothing characteristics and the emergence of the tradition of serving the table with expensive porcelain-faience items.

It was determined that the root causes of the penetration of high-class European tastes into the territory of Ukraine include: 1) the restoration of the hetman's government in Left Bank Ukraine in the second half of the 18th century; 2) comprehensiveness of the baroque style with its principles of luxury and elegance; 3) the spread of the urban style of costume, which caused changes in the cut, methods of decoration and combination of textures of the clothes of that time, 4) the establishment of fine ceramic factories in Austria, Germany, France, England and the spread of their products in the domestic space; 5) appeal to expensive materials in everyday life as markers of refined taste and status.

Borrowed and manufactured variations of local clothing that arose in the second half of the 18th century have been clarified and spread in the 19th century. The expanded range of domestic tableware, newly introduced decorative products and forms for drinks made of porcelain-faience in the specified period are characterized.

It was revealed that things that until the 18th century on the territory of Ukraine were a luxury and a rarity, in particular silk and brocade, porcelain and earthenware, tea and coffee, became part of the aristocracy's everyday life from the second half of the specified century.

The purpose of the article is to highlight manifestations of the everyday life of the aristocracy in the Ukrainian secular costume and porcelain-faience products of the second half of the 18th–19th centuries, as attributes of the everyday life of the aristocracy.

The methodology of the research is based on the art analysis of textile and fine ceramic products in the culture of the Ukrainian aristocracy of the second half of the 18th–19th centuries. Axiological, historical-chronological, historical-comparative and historical-cultural methods are used, which allow to reveal more deeply the prerequisites of the spread and manifestations of European fashion. In addition, a cross-cultural analysis was used to compare and distinguish borrowed and original features of clothing types and porcelain-faience forms.

Key words: *traditional costume, textiles, fine ceramics, porcelain, earthenware, Ukraine, Europe, second half of the 18th–19th centuries.*

Вступ. Вбрання українців дослідники зазвичай розглядають переважно в його найціннішій складовій – народному костюмі, адже «в образно-стилістичній структурі народного строю знайшли своє втілення морально-етичні, художньо-естетичні уявлення українців, їхня складна історія, національна самобутність, менталітет і система цінностей» [5, с. 89].

Знакова природа українського національного костюма, сила багатовікових традицій, виявлення духовної неповторності є настільки значущими, що в процесі поступового просування європейської моди починаючи з другої половини XVIII ст. й донині повсякденний діловий костюм часто містить риси «власного» чи то в системі крою, чи у способах декорування або поєднанні фактур. У типовому європейському костюмі українці зберегли національну самототожність, репрезентували його унікальну трансформацію.

В означений період відбуваються трансформації і в культурі сервірування столу української еліти. Відомо, що в Європі захоплення фарфором зародилося ще наприкінці XVII століття у зв'язку з проникнення китайської порцеляни в побут заможних верств населення та монархів. Інтерес до тонкостінних виробів був настільки всеохоплюючий, що вже на початку наступного століття було засновано мануфактури і заводи з виготовлення фарфору європейського походження, зокрема у Німеччині та Франції, згодом у Іспанії і Англії.

Наприкінці XVIII століття діють виробництва фарфору–фаянсу й в Україні, які спочатку взорувалися на продукції означених країн, а через кілька десятиліть сформували місцеву манеру формотворення і декорування. Проте, ці трансформації і подальше розширення асортименту посуду було пов'язане з впливом європейської аристократичної моди.

Матеріали і методи. У працях таких дослідників, як М. Грушевський, В. Антонович, Д. Дорошенко був розглянутий комплекс подій і явищ, котрі торкнулися усіх сфер життя українського народу. За характером ця трансформація стала аналогічним синхронним процесом, де відбувалося становлення середнього класу (буржуа та інтелігенції).

Так, носіями нової культури були вже не члени правлячого стану, а вчені, письменники, поети, художники – особистості, котрі належали до світу науки і мистецтва і брали на себе роль просвітників суспільства. Саме таким діячам присвячена окрема глава у дослідженні Г. Стельмащук «Українське народне вбрання» (2013), яка має назву «Мода української еліти» [4]. У ній розкриті особливості тогочасної моди і її передумови, описуються звички місцевих аристократів, які бажали мати дороге вбрання, предмети побуту та прикрасами. Хоча представники нової української еліти в гардеробі й посуді прагнули зберігати традиційні, усталені характеристики [4].

Окремо питання поширення тонкокерамічного посуду, який у формотворенні і декору-

ванні наслідував європейську моду, розглядає мистецтвознавиця О. Школьна (2012, 2014). Виявляє авторка й етапи розвитку традиції копіювання предметів Австрії, Німеччини, Франції й Англії. Так, у контексті низки публікацій можна визначити, що з кінця XVIII ст. відбувалося розширення місцевого асортименту фарфору–фаянсу та поступово виявлялися вітчизняні самобутні стилетворчі риси виробів українського походження [7].

Методологія дослідження полягала у проведенні мистецтвознавчого аналізу текстильних і тонкокерамічних виробів у культурі аристократії України другої половини XVIII–XIX століть. Було використано аксіологічний, історико-хронологічний, історико-порівняльний та історико-культурний методи, які дозволили глибше дослідити передумови формування та поширення європейської моди в українській культурі означеного періоду.

Крім цього, застосовано крос-культурний аналіз для порівняння та виокремлення запозичених і самобутніх варіацій традиційного костюму та стилетворчих характеристик фарфору–фаянсу.

Результати. Перш, ніж розглянути процеси впливу європейської моди XIX – початку XX ст. на території України, варто звернутися до передумов її виникнення. Так, епіцентром розповсюдження нових уподобань у одязі та посуді була Франція. Основні засади нових звичок проведення часу вільної людини започаткувалися у другій половині XVIII ст. при дворі Людовіка XIV [2, 4].

Саме з цим періодом пов'язане поширення нових конструкцій одягу, нетипових до попередніх років, використання нових матеріалів, як шовк, парча, атлас. Крім того, трансформацій зазнає і побут місцевої аристократії. Зокрема, поява традиції сніданків і чаювання з використанням екзотичних наїдків та тонкостінного посуду. Більшість елементів нової повсякденності монархів, а згодом і середнього класу, поступали завдяки діяльності Ост-Індської компанії. Бажані та рідкісні тканини, фарфор і фаянс, спеції, чай, кава поступово ставали частиною європейської культури, яка трансформувалася в умовах місцевих звичаїв.

Так, у другій половині XVIII ст. в Україні наслідування європейської побутової стилістики було пов'язане з відновленням гетьманського уряду в Східній Україні. Урочисто обраним гетьманом України 22 лютого 1750 р. на Глухівській раді (рада козацької старшини у м. Глухові, нині Сумської обл.) став Кирило Розумовський (1728–1803) [3, 6].

Зображуючи на прижиттєвому портреті гетьмана Кирила Розумовського (рис. 1), французький портретист Л. Токке користувався прийомами барочних художників, відтворює героя у блиску і величі слави, з урочистістю у позі й жесті, з відповідними символами високого становища, зокрема булавою у правій руці – відзнакою гетьманів від найдавніших часів.

Червоний каптан за конструкцією і формою повністю повторював жюстокор Людовіка XIV. Як і камзол контрастного світло-сірого кольору, він декорований багатим шитвом. Краї рукавів сорочки і шийної хустки оздоблені тонким мереживом. Кирило Розумовський був першим і останнім українським гетьманом, який носив перуку. Вона у класицистичних тенденціях XVIII ст. вишукано доповнює мундирний костюм, виразно свідчить про гідність її володаря і звеличує постать як знак світської влади [6, 10].

За часів правління К. Розумовського (1750–1764) відбувалася поступова трансформація військового укладу козацької старшини у більш світську форму життя. Саме означений гетьман впровадив нові реалії аристократичного двору, взоруючись на європейські самки та традиції. Епіцентром тогочасної моди була безумовно Франція, яку започаткували непересічні історичні персоналії Людовик XIV і його фаворитка маркізи де Помпадур. Так, завдяки наслідуванню К. Розумовським їх звичаїв і культури, в український побут проникли нові матеріали для пошиття костюмів. Зокрема такі, як шовк, оксамит, атлас і парча, з'являються фарфорові вироби у сервіруванні столу, а відпочинок місцевої буржуазії все частіше минав за чаюванням чи кавопиттям.

Натомість на Західній частині України віяння європейської моди розповсюдилися завдячуючи королю Яну III Собеському та

його дружини, які налагоджували дипломатичні стосунки з Францією. Так, на зламі XVIII–XIX століть виникають ранні місцеві кав'ярні в асортименті яких екзотичні сорти кави, чаю, різноманітні прянощі та шоколад. Розширення екзотичних складових у повсякденних звичках еліти зумовило появу нових форм посуду, зокрема моккових, кавові і чайні сервізів, нових варіацій ємностей для шоколаду, таких, як трамблєоз. Звичною практикою стає використання щільно припасованих шовкових тканини у конструкції світського одягу [8, 9].

Так, в означений період часу серед модних атрибутів проведення часу вільної людини в представників елітних прошарків населення став не тільки костюм, а й фарфоровий столовий і декоративний посуд. Сформована в Європі мода з 30-х років XVIII ст. на сервірування столу тонкостінними предметами, за кілька десятиліть поширилася й на території України. Вже з другої половини окресленого

століття наявність на столах місцевих аристократів предметів фарфору Майсену, а згодом вітчизняного виробництва, є радше вимогою часу і показником статусу, ніж утилітарним використанням функцій посуду.

Першоджерелом єднання світського костюму і тонкостінних творів у цілісний образ повсякденності знаті була традиція чаювання. Вона зародилася в Англії, стрімко розповсюдилася всією Європою упродовж XIX століття і виявляла повною мірою смаки тогочасної буржуазії. При цьому ключовими атрибутами чайної церемонії був фарфоровий сервіз з характерними формами і вишуканим декоруванням, дороговартісний на той час чай, меблі з рідкісних порід дерева, які заповнювали інтер'єр кімнати для чаювання та, безумовно, наявність модного одягу у присутніх. Ці атрибути представлені на репродукціях творів тогочасних художників, які висвітлюють основні елементи великосвітського життя (рис. 2, 3) [11, 12].

Поширення європейської моди у XVIII–XIX ст. також висвітлено у продукції ранніх тонкокерамічних виробництв України. Так, перші датовані чайники місцевого походження простежуються в асортименті Глинського та Корецького виробництв першої половини XIX ст. Саме цей проміжок часу, 1820-ті – 1830-ті роки, стали періодом поширення тут традиції вживання східного напою. Тому ранні чайні, а згодом кавові та моккові сервізи продукувалися на Корецькому, Баранівському, Городницькому та Києво-Межигірському фарфорофаянсовому підприємствах [1, 7].

При цьому вже у 1790-х – 1810-х роках уподобання української знаті під впливом укладу Європи сформувалися й набули власних самобутніх рис. Саме в цей період посуд з фарфору–фаянсу остаточно замінив важкі, менш гігієнічні вироби з металів, а формотворення і декорування тонкостінних предметів все більше підпорядковувалося смакам вибагливих аристократів, які наслідували звички й культуру провідних держав XIX століття.

Висновки. Таким чином, вплив європейської моди на характерні риси світського костюму і сервірування столу зумовили фор-

Рис. 1. Л. Токке. Портрет Кирила Розумовського.

Олійник живопис. 1758 р.

Джерело: <http://surl.li/oavty>

Рис. 2. Автор невідомий Дві леді та офіцер п'ють післяобідній чай Олійний живопис. Англія. 1715 р.

Джерело: <http://surl.li/oavty>

Рис. 3. Франсуа Буше. Сніданок.

Олійний живопис. Франція. 1739 р.

Джерело: <http://surl.li/ocfdf>

мування вітчизняних традицій одягу та розширення асортименту посуду тонкої кераміки. Спосіб життя мешканців провідних держав Європи досить швидко поширився в Україні, а складні крої одягу та дорогі матеріалу тканин, фарфорові та фаянсові предмети стали показником повсякденного життя заможних верств населення.

Натомість, у XIX столітті традиційний костюм хоча й розвивався під впливом європейських тенденцій, він зміг зберегти національну самобутність, яка була репрезентована його унікальними трансформаціями. Так, вироби фарфору–фаянсу також у межах XIX ст. на тлі наслідування Майсену, Севру та Веджвуду збагатилися безліччю варіацій різноманітних форм.

При цьому, тонкостінні сервізи та світські костюми надалі наслідували загальну європейську моду та були показником вишуканого смаку й статусу господарів. Проте, на тлі змін швидкоплинних тенденцій типів крою і матеріалів одягу, у формотворенні і декорування посуду в них продовжували виявлятися самобутні вітчизняні риси.

Література:

1. Києво-Межигірський фаянс з колекції Національного музею українського народного мистецтва: альбом / упоряд. Т. Нечипоренко, Н. Густіліна. Харків: Раритети України. 2017. 72 с.
2. Кротова Т. Класичний костюм в європейській моді XIX – початку XXI століття: еволюція форм і художньо-стильових особливостей: монографія. Львів: ЛігаПрес, 2014. 308 с.
3. Стамеров К. К. Нариси з історії костюмів. Київ: Мистецтво, 1978. Ч. II. 175 с.
4. Стельмащук Г. Г. Українське народне вбрання. Львів: Априорі, 2013. 256 с.
5. Український *modus vestiendi* – спосіб одягання: монографія / В. М. Піскун, А. В. Ціпко, Т. Л. Шептицька та ін. Київ: Видавничий центр «Київський університет», 2008. 272 с.
6. Чухліб Т. Кирило Розумовський останній гетьман старої України. URL: <http://www.haidamaka.org.ua/0253.html>. (дата звернення: 21.11.2023)
7. Школьна О. В. Культура харчування еліти українського суспільства XVII–XIX століть: типологія форм фарфоро-фаянсових виробів для напоїв. Праці Центру пам'яткознавства, вип. 22, Київ, 2012. С. 247–255.
8. Школьна О. В. Шовк у побуті українців XVII–XIX ст. і питання його зберігання й експонування у вітчизняних музеях. Історичні студії суспільного прогресу. 2014. С. 67–79.
9. Школьна О., Тимошенко Ю. Повсякдення нобілітету Речі Посполитої у XVII–XVIII ст.: зачіски, косметичні засоби та одяг. Східноєвропейський історичний вісник. Вип. 27. 2023. С. 8–30.
10. Hrabia Razumowski: biografia hrabia. Hrabis Aleksiej Razumowski: fakty z życia. URL: <https://paulturner-mitchell.com/pl/85347-graf-razumovskiy-biografiya-graf-aleksey-razumovskiy-fakty-iz-zhizni.html> (дата звернення: 05.12.2023)
11. Le Pichon A. The first tea of British India: from dream to reality. Cahiers Victoriens's Edouadiens. Vol. 55. 2002. P. 183–202.
12. Victoria and Albert Museum. URL: <https://collections.vam.ac.uk/item/O132658/still-life-with-silver-wine-oil-painting-roestraten-pieter-van/> (дата звернення: 20.11.2023)

References:

1. Kyievo-Mezhyhirskiy faians z koleksii Natsionalnoho muzeiu ukrainskoho narodnoho mystetstva: albom / uporiad. T. Netchyporenko, N. Hustilina. Kharkiv: Rarytety Ukrainy. 2017. 72 s. [in Ukrainian]
2. Krotova T. Klasychnyi kostium v yevropeiskii modi XIX – pochatku KhKhI stolittia: evoliutsiia form i khudozhno-stylovykh osoblyvosti: monohrafiia. [Classic suit in European fashion of the 19th – early 21st centuries: evolution of forms and artistic and stylistic features]. Lviv: LihaPres, 2014. 308 s. [in Ukrainian]
3. Stamerov K.K. Narysy z istorii kostiumiv. [Essays on the history of costumes]. K. : Mystetstvo, 1978. Ch. II. 175 s. [in Ukrainian]
4. Stelmashchuk H.H. Ukrainske narodne vbrannia. [Ukrainian national costume]. Lviv: Apriori, 2013. 256 s. [in Ukrainian]
5. Ukrainskyi modus vestiendi – sposib odiahannia: monohrafiia [Ukrainian modus vestiendi – way of dressing: monograph] / V. M. Piskun, A. V. Tsipko, T. L. Sheptytska ta in. Kyiv: Vydavnychy tsestr «Kyivskiy universytet», 2008. 272 s. [in Ukrainian]
6. Chukhlib T. Kyrylo Rozumovskiy ostannii hetman staroi Ukrainy. [Chuhlib T. Kyrylo Razumovsky, the last hetman of the old Ukraine]. URL: <http://www.haidamaka.org.ua/0253.html>. (data zvernennia: 21.11.2023) [in Ukrainian]
7. Shkolna O. V. Kultura kharchuvannia elity ukrainskoho suspilstva KhVII–KhIKh stolit: typolohiia form farforo-faiansovykh vyrobiv dlia napoiv. [Food culture of the elite of Ukrainian society in the 17th–19th centuries: typology of forms of porcelain and earthenware products for drinks]. Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva, vyp. 22, Kyiv, 2012. S. 247–255. [in Ukrainian]
8. Shkolna O. V. Shovk u pobuti ukraintsiv XVII–XIX st. i pytannia yoho zberihannia y eksponuvannia u vitchyznianskykh muzeiakh. [Silk in the everyday life of Ukrainians in the 17th–19th centuries. and the issue of its preservation and display in national museums]. Istorychni studii suspilnoho prohresu. 2014. S. 67–79. [in Ukrainian]
9. Shkolna O., Tymoshenko Yu. Povsiakdennia nobilitetu Rechi Pospolytoi u XVII–XVIII st.: zachisky, kosmetychni zasoby ta odiah. [Everyday life of the nobility of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the XVII–XVIII centuries: hairstyles, cosmetics and clothing]. Skhidnoevropeiskiy istorychniy visnyk. Vyp. 27. 2023. S. 8–30 [in Ukrainian]

10. Hrabia Razumowski: biografia hrabia. Hrabis Aleksiej Razumowski: fakty z życia. URL: <https://paulturner-mitchell.com/pl/85347-graf-razumovskiy-biografiya-graf-aleksey-razumovskiy-fakty-iz-zhizni.html> (дата звернення: 05.12.2023) [in Polish]
11. Le Pichon A. The first tea of British India: from dream to reality. Cahiers Victoriens's Edouadiens. Vol. 55. 2002. P. 183–202. [in English]
12. Victoria and Albert Museum. URL: <https://collections.vam.ac.uk/item/O132658/still-life-with-silver-wine-oil-painting-roestraten-pieter-van/> (дата звернення: 20.11.2023) [in English]